

**ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ
КОМИТЕТА НАУКИ
МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ФИЛОСОФИЯ:
ДАМУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ**

**I Қазақстандық философиялық
Конгресс материалдары**

**ФИЛОСОФИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ**

**Материалы I Казахстанского
философского Конгресса**

**PHILOSOPHY IN MODERN WORLD:
DEVELOPMENT STRATEGIES**

**Materials of the I Kazakhstani
Philosophical Congress**

**Алматы
2013**

УДК 10
ББК 87.0
Ф 54

*Рекомендовано Учёным советом Института философии,
политологии и религиоведения Комитета науки МОН РК*

Под общей редакцией

З.К. Шаукеновой, члена-корреспондента НАН РК, доктора
социологических наук, профессора

Редакционная коллегия:

С.Ю. Колчигин (ответственный редактор),
С.Е. Нурмуратов, А. Сагикызы,
Қ.Ұ. Әлжан, А.Б. Капышев

Ф 54 Философия в современном мире: стратегии развития.
Материалы I Казахстанского философского Конгресса (Алматы, 27–28
сентября 2013 г.). – Алматы: Институт философии, политологии и ре-
лигиоведения КН МОН РК, 2013. – 818 с.

ISBN – 978-601-7082-87-1

Книга представляет собой сборник материалов первого в истории Казах-
стана Конгресса философов республики. Организатор Конгресса – Институт
философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. В форуме приняли
участие 250 человек, в том числе делегаты из всех регионов страны.

В настоящем сборнике публикуются доклады и выступления по всем на-
правлениям работы Конгресса: стратегическим приоритетам современной ка-
захстанской философии, актуальным проблемам логики и методологии соци-
ально-гуманитарного познания, аксиологической проблематике и т. д. Особое
место в сборнике занимают темы, связанные с культурными кодами казахской
философии в ее прошлом и настоящем, а также с ментальными моделями раз-
вития Казахстана.

Огромное значение в современном обществе имеет преподавание философ-
ских дисциплин. Поэтому значительное место в работе Конгресса и, соответ-
ственно, в сборнике материалов уделено ключевым ориентирам казахстанской
философии образования и ее социальным перспективам.

Предназначается как для философов-профессионалов, так и для студентов,
магистрантов, докторантов социально-гуманитарных дисциплин и для всех
тех, кто неравнодушен к философскому знанию, к философской науке и ее раз-
витию в Казахстане.

УДК 10
ББК 87.0

ISBN – ISBN – 978-601-7082-87-1

© Институт философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК, 2013

СОДЕРЖАНИЕ

Вступительное слово директора Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК	
З. Шаукеновой	11
Приветственное слово Института философии Российской Академии наук, академики – А. Гусейнов, В. Степин, В. Лекторский	18
Приветственное слово директора Института философии, социологии и права Национальной Академии наук Азербайджана И. Мамедзаде	20
Приветственное слово декана философского факультета МГУ имени М.В. Ломоносова В. Миронова	22
Приветственное слово профессора Академии ведущих кадров Бундесвера (Гамбург) и Академии защиты Отечества (Вена) И. Рау	25
1. КАЗАХСТАНСКАЯ ФИЛОСОФИЯ: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ	
Абдильдин Ж. Логика творческого мышления.....	27
Нысанбаев Э. Қазақ философиясының тұлғалық мағынасы... 35	
Кирабаев Н. Философия и культура в контексте кризиса «современности».....	43
Гусева Н. Редукционизм и развитие современной философии как проблема.....	56
Кулсариева А. Критическое мышление как философия образования современности.....	64
Колчигин С. Философия на пути в будущее: задачи и ориентиры.....	71

Кадыржанов Р. Этнокультурный символизм и исследование национальной идентичности Казахстана.....	336
Рау И. К философии языка Антонио Грамши.....	343
Бурбаев Т., Шаханов Е. Истоки и специфика казахской философии.....	349
Барлыбаева Г. Казахская философия: проблемы и перспективы.....	355
Алтаев Ж. Ұлттық рухани мұра және дәстүр сабақтастығы...	362
Курманғалиева Г. Историко-философские исследования в Казахстане: прошлое и настоящее.....	370
Мұсаева Н. Өзін-өзі тану – қазақ философиясының өзегі	377
Заурбекова Л., Коянбаева Г. Казахская философия: история и методология вопроса.....	383
Колдыбаев С. О необходимости союза философии истории и отечественного исторического познания.....	392
Аршабеков Н., Кокумбаева Б. Кочевниковедение в современном философском контексте (к постановке проблемы).....	395
Колумбаев Б. Философия: в «конце истории» к номадологии.....	402
Қожамберлиев Б. Қазақ болмысы.....	408
Елікбаев Н. Ұлт рухының тарихи-әлеуметтік құбылысы.....	415
Мейірманов А. Қазақ дүниетанымындағы космологиялық ұғымдар: семиотикалық талдау.....	422
Жетпісбаева М. Көшпенділер өркениетінің дүниетанымдық мазмұны.....	429
Ошақбаева Ж. Дүниетанымдық әмбебаптардың қазақ рухани әлемінде алатын орны.....	436
Бижанова М. Түркі ойшылдары өзектендірген рухани құндылықтардың философиялық негіздері.....	443
Саттарова Ф. Қазақ философиясы – рухани қажетілік.....	451
Сандыбаев Ж. Әл-Фараби философиясындағы «мемлекеттік қайраткер» концепциясы.....	458

ТҮРКІ ОЙШЫЛДАРЫ ӨЗЕКТЕНДІРГЕН РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Меруерт БИЖАНОВА
(Алматы)

Қазақ халқының сан ғасырлық тарихын, оның философиялық ойының қалыптасуын Алтын Орда кезеңінен бөліп қарастыруға болмайды. Алтын Орда дәуірі тек қана қиратып-күйретумен ғана емес, сонымен қатар қалалардың өсуімен, сыртқы саяси және сауда қызметінің жандануымен, жазу-сызудың, мәдениет пен әдебиеттің дамуымен сипатталады. Алтын Орда билеушілері Беркеханның, кейін Өзбекханның мұсылман дінін қолдауы барысында XIII-XV ғасырларда ғылым, мәдениет және әдебиет дамып, бүкіл әлемге таныла бастады. Әсіресе, XIV ғасырдың бірінші жартысында Алтын Орда мемлекетінің Еділ бойындағы астанасы Сарайшық қаласы дүние жүзіне мәшһүр мәдени орталықтардың біріне айналды. Сондықтан сол тарихи кезеңде рухани кеңістікте көрініс берген шығармашылық туындыларының философиялық негіздерін зерделеу қазіргі замандық еліміздегі зияткерлік әлем үшін де маңызды болып отыр.

Алдымен, Алтын Орда дәуіріндегі мәдениеттің дамуына, қоғамдық ойдың Дешті Қыпшақ пен Мысыр арасындағы түрлі салалардағы: саяси, әскери, мәдени, әдеби, ел билеушілер арасындағы туыстық қатынастар мен байланыстар да зор ықпал еткенін атап өту керек. Дегенмен, Алтын Орда дәуірінің әдеби мұралары онша көп сақталмағаны да тарихи дерек. Сондықтан түркілік кезеңдегі мәтіндерге герменевтикалық және аксиологиялық түсіндірмелер жасау мәселесінде зерттеушілерге біршама қиындықтар туғызады. Дегенмен, атап айтатын жәйт: бұл тарихи кезеңде бұрынғы мәдени дәстүрлер қайта түлеп, Солтүстік Кавказды қоса алғанда, Дешті Қыпшақтың, Орта Азия мен Еділ бойындағы барлық этникалық топтарға ортақ жаңа мәдениет қалыптасты. Ол мәдениеттің өзіне сай философиялық мағынадағы ұстанымдары болды.

Алтын Орда дәуірінде (XIII–XV ғғ.) Қыпшақ даласындағы түркі халықтарының мәдениеті мүлдем жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Сол дәуірде жазылған туындылар арасында «Кодекс Куманикус» сияқты авторы беймәлім ескерткіштерді, сондай-ақ Хорезмидің «Мұхаббатнаме», Құтыптың «Хұсрау-Шырын», Сәйф Сарайидың «Гүлистан би-т-түрки», Дүрбектің «Жүсіп-Зылиха», Рабғузидің «Қисас-ул әнбия» атты шығармаларын және т. б. көптеген туындыларды ерекше атап көрсетуге болады. Бұл ғұламалардың дүниетанымын, философиялық жүйелерін тереңдей зерттеу мәселесі әлі де күн тәртібінде тұр. Жалпы тарихи сабақтастың құрамдас бөлігі болып табылатын Алтын Орда дәуірінің өзіндік әлем туралы түсініктері болғанына күмән туғызуға болмайды және осы факторға жеткілікті деңгейде назар аудармай келесі ғасырларда дүниеге бой көрсеткен атакты түркі ғұламаларының шығармашылығының түпнегіздерін пайымдау қиын.

Жалпы түркі әлеміне дүниетанымдық маңызы болған әдеби ескерткіштерінің ішінен діни-исламдық тақырыпта жазылған Рабғузидің «Қисас-и Рабғузи» немесе «Қисас-ул анбийа» атты еңбегі ерекше орын алады. Бұл шығарма философиялық мағынада өзінің бағыт-бағдарына әрі этикалық, әрі экзистенциалдық ұстанымдарды өзіне негіз еткен туынды екенін байқаймыз. Шын мәнінде түркі дәуірінің қиссалары әртүрлі сюжеттерді көркем тілмен жеткізе отырып, өзінің тыңдарманымен әр уақытта сұхбат жасап отырғандай әсер қалдырады. Олар өздерінің мәтіндерінің тағылымдық астарына көп мән берген. Бұл мағынада қоғам өзінің этикалық құндылықтарын ойшылдар шығармашылығы арқылы осындай тәсілдермен сақтауға, дамытуға талпынғанын байқаймыз.

Араб тілінде Алла сүйіктілері болып табылатын пайғамбарлардың өмір тарихы, дін-шариғат қалыптары баяндалған кітап «Қисас-ул анбийа» деп аталатындығы мамандарға белгілі. Бұл еңбек қазіргі қазақ тілінде «Пайғамбарлар туралы әңгімелер» деген мағынаны білдіреді. Орта ғасырларда «Қисас-ул анбийаның» әр тілде бір-біріне ұқсай бермейтін бірнеше нұсқалары пайда болып, соған байланысты мағыналық және құрылымдық әртүрлілік оқуға және жете түсінуге қиындық туғызды. Сол себепті XI

ғасырда Өзбекстанның Оңтүстік аймағында билік жүргізген Тоқбуға бек «Қисас-ул әнбийаның» араб, парсы, және түрік тілдеріндегі өзгеріске ұшыраған нұсқаларын бір жүйеге келтіруді Рабғузиге тапсырады. Бұл туралы Рабғузи өз еңбегінің алғы сөзінде Тоқуға бек: «Пайғамбар туралы хикаялар бірі араб тілінде бірі парсы тілінде – бізге әртүрлі тілде жетіп отыр. Бірінің басы, бірінің аяғы жоқ, бірі толық болса, бірі толық емес. Солардың бәрін бір ізге түсіріп, өзімізге түсінікті тілге жазып берсеңіз деді. Мен құрметті бектің өтінішін қабыл алдым», – дейді [1, 191 б.].

Шығарма Мұхаммедке дейінгі пайғамбарлардың өмірі мен олардың бастан кешкен оқиғаларын және Мұхаммедтің өзі мен мұсылман халифтарының өмірін баяндауға арналған. Онда дүниенің жаралуы туралы, жер жүзін топан су басуы туралы және Жер бетінде жаңа тіршіліктің басталуы туралы мифологиялық әңгімелер, түрлі аңыздар, ертегілер мен мысал әңгімелер бар. Әрине, түркі дүниетанымының шынайы философиялық бастауы тек діни мәтіндермен ғана емес, сонымен қатар дәстүрлі мифологиялық санамен байланысты екенін ескерген жөн.

Рабғузидің «Қисас-ул әнбийасы» ислам өркениетінің аясында дүниеге келгендіктен сол кездегі жазба әдебиеттің дәстүрлі шарттарын қатаң сақтап отырған. Ислам дінінің кең қанат жайған ортағасырлық шығыс мұсылман әдебиетінде шығарманың басында міндетті түрде әуелі бүкіл болмысты жаратқан жаратушыға мадақ айтып, одан соң пайғамбарға салауат айтылады. Үшінші бөлімінде еңбектің жазылу себебі және кімге арналғандығы айтылып, сонан соң негізгі бөлім басталады. Соңында ақын жаратушыға жалбарынып, шығарманы жазу барысында біліп немесе білмей жасаған күнәларына кешірім сұрайды, о дүниенің азабынан қорқып дұға оқиды. Рабғузи шығармасының басында әуелі Аллаға шүкір етуден бастап, содан соң пайғамбарлардың атына он екі жолдан тұратын өлең жолдарын арнаған. Негізгі бөлімде пайғамбарлар өмір тарихы қиссамен берілген. Шығарманың соңында Рабғузи өз оқырмандарына арнап ақыл-кеңес жазған. Сөйтіп, өзінің жинақтаған данагөйлік сөздерімен кейінгі ұрпақтарымен бөлісуге ұмтылған.

«Хазірет Лұқпанның келесі бір хикаятында ешқашан өзінді қоршаған ортадағы тіршілік иелеріне қиянат жасама, ол күнәнің

үлкендерінің бірі деген ойларын түсінеміз. Балаларының шымшықтың балапанын ұстап бер дегеніне көніп, ұяның аузын шүберекпен жапқанын ұмытып кетіп, балапандар өліп қалады, бірақ шымшық тірі қалады. Хикаятта осы оқиға Лұқпан хакімнің өмірінде қайталанады. Өзі ұзақ уақыт зынданда жатып тірі қалады, бірақ балалары сол зынданда өліп қалады. Осыдан адам кейде өзінің іс-әрекетіне жауапкершіліксіз қараса, ол міндетті түрде оның ақырғы азабын татуға тиіс» – деп тұжырымдайды С.Е. Нұрмұратов [2, 451 б.]. Хазірет Лұқпан есімі түркілер үшін адамгершіліктің, даналықтың, қайырымды жанның бейнесіне айналды. Міне, этикалық құндылықтар басымдылықтарының түркілердің әлеуметтік ортасына ендеуіне, кең тарауына ықпал еткен рухани дүниелерде осындай қырлар болып келгенін атап өтуге болады.

Адамның оң қасиеттерінің ішінде Рабғузидің көп мән берген сипаттарының бірі – сабыр құбылысы. Адам баласы түрлі қиындыққа тап болғанда, ақылды, ашуға жеңдірмей сабырлы болуға, өткен қателіктерге сабырмен қарауға керектігін айтады. Жүсіп Зылиханың жаласына ілігіп, дәрменсіз күй кешкенде: «Ей, Жүсіп бәлеге іліккен екенсің, сабыр ет, ізгі атың шықсын. Жақып пайғамбар екі ұлынан айырылып, Жүсіпке хат жазады: «Біз пайғамбар ұрпағымыз. Аталарымыз бабаларымен бірге бәлеге шырмалған едік. Атам Ысқақ пайғамбар Алла жарлығымен бауыздалды: үлкен атам Ибраһим пайғамбар Намруд отына күйді. Менде екі ұлымның қайғысына душар болдым. Бірісін бөрі жеді және бірін ұрлық қылды деп алып қалыпсың. Бізде ұрлық етер кісі жоқ... маған рақым қыл, жарылқа, көзімнің жарығы ұлымды қайтар. Саған ізгі дұға етем: Бұл дүниеде ізгілік көр, ол дүниеде күнәден құтыл. Біздің көңілімізді ауыртпа, тілегімізді зая етпегін, саған жақсы болмас, Егер жібермесең, бір түнде ерте тұрып саған қарай тағы дұға оқып жіберемін. Сен және мемлекеттен, қол астындағы елден жоқ боласындар» дейді, Жүсіп бұл хатты алып мынандай жауап жазады: «Аталарың қалай сабыр етсе, сен хәм сондай сабыр ет» [3, 183 б.].

Алтын Орда тұсында жазылған әдеби мұралардың қазақ мәдениетінде алатын орны ерекше. Осылардың бәрі ислам діні тұрғысынан баяндалады. Бірақ мұнда халықтың дүниетанымы мен кейіпкерлерді фольклорлық дәріптеу айқын байқалады.

«Қисас-ул әнбийа» құран сюжеттерін, уағыздары мен сүрелерін баяндап беретін танымал прозалық шығарма ғана емес, онда автордың үлкен дарын иесі екенін дәлелдейтін философиялық әңгімелермен өлеңдер көп. Ал Құран хикаялары мен аңыздарының сюжеттері адамдарға түсінікті, тартымды да қарапайым тілмен баяндалған. Олардың діни ғана емес, танымдық мағынасы да зор, оларда өмір шындығы мен уақыт белгілері көрініс тапқан. Кітапта түркі халықтарының ғана емес, хикаяттарда айтылатын басқа халықтардың да әдет-ғұрыптары туралы мәліметтер бар. Рабғузидің «Қисас-ул әнбиясы» қазіргі заманғы мәдениет үшін философиялық, этикалық маңызы зор, оның тағылымы жастарды дүниетанымдық сипатта тәрбиелейтініне көзіміз жетті.

Еділ сағасындағы Сарай қаласынан шыққан аса көрнекті ақындардың бірі Құтып еді. Алғаш Құтып Сырдария бойындағы мәдени орталықтардың бірі – Сығанақ қаласында тұрған. Тыныбек Алтын Орда мемлекетінің тағына отырғанда ол Сарай қаласына қоныс аударады. Кейінірек ол мәмлүктік Египетке барып, сонда тұрған және өмірінің біраз бөлігін өткізген.

Құтып ақынды қыпшақтар арасында «Құтбы» немесе «Құтып шайыр» деп атаған. Ақынның өмірі жайлы мәлімет жоққа тән. Құтыптың біздің дәуірімізге дейін сақталып қалған жалғыз шығармасы бар. Ол «Хұсрау – Шырын» дастаны. Бұл шығарма – әзербайжан халқының кемеңгер ойшылы, ұлы ақыны Илияс Жүсіпұлы Низамидің «Хұсрау мен Шырын» поэмасының назира жолымен берілген аудармасы. Оны түпнұсқадан парсы тілінен қыпшақ-оғыз тіліне аударған – Құтып.

Құтып ақын түпнұсқадағы идея мен сюжетті, мазмұны мен форманы, дастанның көркемдік ерекшеліктерін сақтай отырып, оған өз дәуірінің – XIV ғасырдағы Алтын Орда мемлекетінде орын алған әлеуметтік құбылыстарды көкейкесті мәселелерді қосып жырлайды. Құтып аудармасының өзіндік ерекшеліктері де аз емес. Низами дастанда қала өмірін, патша сарайлары мен бау-бақшаларды көбірек көрсетеді. Құтып өз тарапынан мәтінге шығармашылықпен қарап негізінен мал шаруашылығымен тіршілік ететін Алтын Орданың дала қыпшақтарының өмірін, олардың экзистенциалдық, қоғамдық-әлеуметтік мәселелерін де зор шеберлікпен ашып көрсетеді.

Дастанда діни-мистикалық әдеби шығармаларға қарсы бағытталған осы өмірдің нақты шындығы бейнеленеді. Ақын адамгершілікке, әділдікке, ынсапты болуға, туған жерді туған анандай жақсы көруге, қара бастың қамынан гөрі халық мүддесін қашанда жоғары қоя білуге, өнер-білімді игеруге, махаббатқа адал болуға үндейді. Міне, осы айтылған рухани құндылықтар жүйесінің қазіргі таңда да маңыздылыққа ие болатыны анық.

Әр халық өзінің рационалдық мәдениетінде мақал-мәтелдерге үлкен мән беріп, күнделікте өмірде даналықтың белгісі ретінде қарастырып келген. Бір-біріне қарама-қарсы тұратын екі күштің байланысы бар екенін, олардың бір-бірімен оңайшылықпен ымыраға келмейтінін «Жараспас барша жерде от пенен су» деген мақалы арқылы жеткізеді. Осы екі қарсыластық белгілі бір үйлесімдікті ұстап тұрғандай. Шынымен су көбейіп кетсе от сөнеді, от қатты жанса су буға айналады. Осы мәселеге екінші бір мәтел сөзден жауап тапқандаймыз:

*Қазан астында от болса қайнамас па,
Егер де көп қайнаса, ас айнымас па.*

Әрине, ретсіз көп қайнаған астың дәмі қайдан болсын. Сол сияқты әр нәрсенің өзіндік ішкі шамасы, мөлшері, өлшемі болуы қажет [4, 463 б.]. Демек, сан мен сапаның арасын байланыстырып тұрған өзіндік үйлесімдендіруші мөлшер болатындығын данагөй өзектендіре түседі.

Әділ билеуші және мінсіз (ізгі) қоғам идеясы халықтың утопиялық (құрғақ қиял) хикаяларында және Ибн Сина, әл-Фараби мен басқа да ойшылдардың ғылыми трактаттарында ежелден сөз болып келген болатын. Ол Фирдоусиде, Құл Ғалиде, Низамиде көркем көрініс тапты. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастаны Құтып үшін тікелей дереккөзі болды, сондықтан да екі ақында мінсіз билеуші мен әділетті қоғам тұжырымдамасы үндесіп жатады. Құтып пен Баласағұнның ойларынша, халықты дана әрі әділ адам басқаруға тиіс, ол ең алдымен халықтың игілігін ойлап, өз маңындағы адамдарға, ұлықтар мен шенеуніктерге қатаң бақылау жүргізуге және қиянат жасағаны үшін оларды аяусыз жазалауға міндетті. Егер әмірші мұндай болмаса, ол ел қарғысына ұшырайды.

Шырын өз елінің ғана емес, сүйген жігіті Хұсраудың мемлекетінде де әділдіктің пен тыныштық, дәулетті, тұрмыс тіршілік орнатуға барынша күш салады. Құтып осы Шырын бейнесі арқылы мемлекетті қашанда әділ, білімді, инабатты, мейірбанды жандар басқаруы керек деген пікір айтады. Бұл кезінде әл-Фараби мен Платондардың «мемлекетті флософтар, ізгі жандар басқаруы тиіс» деген тұжырымдарымен сәйкес келеді.

Шырын патша тағына отырған кезде енді бүкіл елде әділеттілік орнағанын айтады:

*Енді қой мен қасқыр қатар тұрып,
Бір бұлақтан су іше бастады.*

Бұл тұжырымдар арқылы Құтып ел билеген әкімдер әділетті болса, бір-біріне қасқыр мен қойдай болып жүрген бай мен кедейлер өзара келісіп кетер деген пікір айтпақ болатын [5, 38 б.].

Құтыптың «Хұсрау-Шырын» дастанында сүйіспеншілік жайында ғана емес, сонымен қатар білім, сабырлық, дүниенің бір қалыпты тұрмай үнемі өзгерісте болатыны жайында, адам өмірінің мәңгілік болмайтыны туралы мәселер қамтылады. Мұны данагөй ойшылдың «Бұл дүние де мыстан кемпірдей қу: тәттімен алдайды», «Дүние кейде бал сыйлайды, кейде ара боп шағады», «Өлгенде дұшпан болма шат, Өзінде өлімнен емессің азат» деген шығармасындағы жолдардан байқауға болады [6, 150 б.].

Адамның өмірдегі көптеген жеңісі өзінің жеке басының еңбегіне тәуелді, барлық қабілеттерінің шынайы байқалуына байланысты. Егер кейбір сәтсіздіктер үшін адам кінәліні сыртқы дүниеден, басқа пенделерден іздейтін болса, онда оның рухани әлсіз болғанының белгісі:

*Көр өз айыбыңды, өзгеден іздемеңіз,
Кісі айыбың, қатулан, көздемеңіз.*

Өркім өзінің кемшілігін жөндеумен айналысса, онда әлеуметтік дүние жетіле түсері анық. Өзірге пенделер қай қоғамда болса да, қай ғасырда өмір сүрседе өзін жетілдіруден гөрі басқалардың қателігін тізбектеп беруді артық көреді. Сөйтіп, өзімшіліктің жетегінде жүрген адамға Құтып:

*Өзіңнен көрмеңіз кем кісіні,
Мамық деп санамаңыз арыстанның тісін, –*

деп ескертеді [7, 13–14 бб.].

Ойшылдың мақал-мәтелдерде кездесетін тәрбиелік мәні бар, адамды дұрыс жолға түсіретін, бала тәрбиесіне мән беретін тұжырымдарына назар аударалық: «Күш жұмсама, қорлық іздеме», «Пиғылы жатпен қатар отырма», «Ізгілік тілесен – ізгі бол» [8, 215 б.]. Құтып жалпы білімнің пайдасын, надандықтың зиянын туралы айтқан ойлары керемет даналыққа толы. Әрбір адамның бақыт жолына білім-ғылыммен жететінін, надандық ақылсыздық пен бостыққа апаратындығын көрсетеді. Адам оқыған сайын жақсы нәрселерді іздейтінін көрсетіп, білімнің пайдасының айрықша мол екенін түсіндіріп, оған ұмытылғанның алды жарық болатынын айтады. Осындай даналыққа толы әдеби мұралар рухани жетілу үшін құнды екені айқын. Бұл еңбектер таусылмас рухани байлықтың көзі болып табылады.

Әдебиеттер

1 *Келімбетов Н.* Ежелгі дәуір әдебиеті (Қазақ әдебиеті бастаулары). – Алматы: Атамұра, 2005. – 336 б.

2 *Нұрмұратов С.Е.* Насреддин Рабғұзи қиссаларындағы даналық тағылымдар // Қазақ халқының философиялық мұрасы. 20 томдық. Ортағасырдағы түркі ойшылдары. 5 том. – Астана: Аударма, 2005. – 562 б.

3 *Асқарова Г.С.* «Шыншыл Жүсіп» қиссасының көркемдік ерекшелігі // Ұлт тағылымы, 2003. 179–184 бб.

4 Қазақ халқының философиялық мұрасы. 20 томдық. Ортағасырдағы түркі ойшылдары. 5-том. – Астана: Аударма, 2005. – 562 б.

5 Қазақ әдебиетінің тарихы. 10 томдық. Алтын Орда дәуірі мен қазақ хандығы тұсындағы әдебиет. 3 том. – Алматы: ҚазАқпарат, 2006. – 536 б.

6 *Сабыр М.* Құтыптың «Хұсрау мен Шырын» поэмасы және оның тілі. – Алматы: Қазақ Университеті, 2003. – 166 б.

7 *Нұрмұратов С.Е., Сатершинов Б.М.* Құтып және Шәкәрім: тарихи сана тамырластығы. // Шәкәрім әлемі. – 2007, № 2. – 11–15 бб.

8 Құтып // Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 280 б. Аударған Ә. Ибатов.